

Hrvatski kao zaseban južnoslavenski jezik – u povodu 45. obljetnice
*Sarajevske deklaracije o hrvatskome jeziku*¹

Uvod

Negdje sam pretkraj srednje škole od svojega razrednika i profesora hrvatskoga Mate Mustapića na poklon dobio njegova skripta s predavanja Dalibora Brozovića. Jedva sam dočekao doći kući, otvoriti torbu i početi isprva listati, a zatim i čitati različitim bojama gusto ispisane stranice koje su mi ponudile uvid u svjetsku jezičnu sliku. Ta su mi skripta bila jedan od ključnih poticaja da odlučim studirati lingvistiku. Već sam se vidio kao istraživač koji će baskijskomu napokon pronaći srodnika ili usavršiti nostratičku teoriju. Ni slutio nisam da ću kriterije s kojima sam se tad susreo i o kojima sam učio tijekom studija primijeniti na materinski jezik. Katkad za velika otkrića uistinu ne morate otići daleko, pogotovo kad u vlastitoj sredini imate iznimno zanimljivo jezično i izvanjezično stanje.

Tema je ovoga rada pitanje je li hrvatski zaseban jezik. To bi pitanje trebalo biti retoričkim među pripadnicima naroda čija su ugledna pera poistovjećivala jezik sa samim sobom, a danas se katkad nastoji relativizirati iako je u posljednjih stotinjak godina samosvojnost hrvatskoga jezika bila pitanjem svih pitanja boraca za hrvatsku samostalnost i punu (ne samo jezičnu) ravnopravnost. Pitanje je to na koje smo s pravom posebno osjetljivi, a na očuvanje hrvatskoga jezika moramo biti osobito ponosni jer su i neki znatno veći i poznatiji narodi (poput, primjerice, Iraca, s kojima se rado uspoređujemo) svoj kulturni identitet uvelike gradili na stranim jezicima, najčešće jezicima osvajača, a oni sretniji među njima više ih (poput Židova) ili manje (poput Kornvalaca) uspješno nastoje oživiti.

.....
Pitanje je to na koje smo s pravom posebno osjetljivi, a na očuvanje hrvatskoga jezika moramo biti osobito ponosni jer su i neki znatno veći i poznatiji narodi (poput, primjerice, Iraca, s kojima se rado uspoređujemo) svoj kulturni identitet uvelike gradili na stranim jezicima, najčešće jezicima osvajača, a oni sretniji među njima više ih (poput Židova) ili manje (poput Kornvalaca) uspješno nastoje oživiti.
.....

¹ Članak je nastao na temelju predavanja održanoga 27. prosinca 2015. u Metkoviću u organizaciji Gradske knjižnice Metković i metkovske podružnice Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

U jezikoslovnoj se literaturi obično navode četiri temeljna kriterija kombinacijom kojih je moguće utvrditi je li koji idiom zaseban jezik, a procjene o tome da svijet nastanjuju govornici 3000 – 6000 jezika jasno upućuju na to da se navedene kriterije različito tumači neovisno o tome jesu li nam idiomi koje nastojimo razgraničiti slabo poznati (poput domorodačkih jezika ili dijalekata na Novoj Gvineji) ili imaju tisućljetnu tradiciju pismenosti (poput hrvatskoga, koji je zapisan latinicom, glagoljicom, ćirilicom i arebicom, i srpskoga, koji mu je srodan i također ima mnogobrojne srednjovjekovne spomenike i dugu tradiciju). U ovome ću se radu osvrnuti na stanje na središnjemu južnoslavenskom prostoru, koji je u posljednjih dvjestotinjak godina izvorom prijepora međunarodnih i domaćih jezikoslovaca. Pritom ću ustrajati na tome da pojam *hrvatski jezik* ne obuhvaća samo hrvatski standardni jezik nego i narječja s pripadnim dijalektima i mjesnim govorima.

Kriterij međusobne razumljivosti

Prvi je od kriterija koji se najčešće navodi u literaturi kriterij međusobne razumljivosti. Pođimo od dijalektne razine jer se čak i u stručnoj literaturi navode primjeri velikih razlika između, primjerice, čakavskih i štokavskih govora na temelju kojih bi laik mogao zaključiti kako se svi štokavci (neovisno o tome jesu li po narodnosti Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati ili Srbi) razumiju. Upravo je to jedna od temeljnih zabluda jer i među štokavcima postoje razlike. Rečenice bi kao što su *Denjaj se kad me senjaš.*, *Efendija, kalaiše li se šta?* ili *Uzmen ti ja kacavidu, bonagraciju, nekoliko brokava i rokelo te idem tantat maranguna da mi to žvelto sjagmi.* teško svaki štokavac mogao razumjeti te bismo s pravom mogli zaključiti poput Josipa Silića da se i štokavci međusobno razumiju kad se razumiju. Dakako da je međusobna razumljivost među štokavcima veoma velika, no ona nije ista na cjelokupnome području na kojemu se štokavskim narječjem govori te je, po teoriji jezika u kontaktu, znatno veća u područjima u kojima zajedno žive pripadnici četiriju južnoslavenskih naroda. To objašnjava i zašto su štokavski govori međusobno najslbližiji u Bosni i Hercegovini (iako se o razlikama među govorima Bošnjaka, Hrvata i Srba kao neprijepornoj činjenici pisalo u dijalektološkim djelima čak i u bivšoj državi), a da bi se uočila razlika između, primjerice, dubrovačkoga i novopazarskoga govora (i ne samo na fonološkoj i leksičkoj razini), nije potrebno završiti studij lingvistike. Razlike se među govornicima različitih štokavskih govora, dakako, smanjuju u svakodnevnoj komunikaciji stoga što se čak i govornici posve različitih dijalekata ili jezika nastoje jezično približiti kako bi se bolje razumjeli, pa će Bračanin na splitskoj tržnici nastojati prilagoditi fonološki sustav da bi prodao maslinovo ulje i ribu, a Dalmatinac će na zagrebačkome Dolcu izbjegavati riječi kao što su *škartoc* ili *pomidora* kako ga za objed ne bi dočekalo iznenađenje. Čak i iskusni jezikoslovci katkad zaborave kako je osnovna uloga jezika sporazumijevanje te bi susret Lastovca koji rijetko napušta rodni otok i Bednjanca kojega je teško odmaknuti s grunta izgledao poput onih koje viđamo u reklamama samo ako bi poslužio za kakvu dosjetku. U slučaju da su Lastovac ili Bednjanac u nevolji, svakako bi našli načina da svojem sugovorniku objasne kako im se može pomoći. I

upravo tu dolazimo do temeljne uloge standardnoga jezika, koja se u posljednje vrijeme zanemaruje te se hrvatski standardni jezik smatra umjetnim, neprikladnim za izražavanje emocija ili pisanje komedija iako je njegova uloga upravo prevladavanje različitosti među govornicima različitih narječja, dijalekata ili mjesnih govora istoga jezika i omogućivanje da se izrazi ono što se narječjem, dijalektom ili mjesnim govorom ne može izraziti.

Uostalom, ako je standardni jezik neprikladan za pisanje komedije (što nerijetko znaju ustvrditi i ugledni publicisti), pitam se na koji smo hrvatski mjesni govor preveli Plauta, Shakespearea, Molièrea ili Mr. Beana. Na razini su standardnih jezika središnji južnoslavenski jezici također u mnogočemu međusobno razumljivi, no njihovo je međusobno razlikovanje u nazivlju (a nazivlje i jest jedan od razloga zbog kojih standardni jezici postoje) poprilično te su, primjerice, za razumijevanje pravnih tekstova pisanih na četirima južnoslavenskim jezicima potrebni sudski tumači, ne da bi vas uputili u razliku u ostvaraju *jata*, nego da biste mogli razumjeti tijek postupka. Ono po čemu se hrvatski jezik razlikuje od ostalih središnjih južnoslavenskih jezika jest i izraženije jezično čistunstvo (što nas približuje Slovincima), koje je hrvatskom tradicijom od srednjovjekovlja. Da je, pak, međusobna razumljivost rastezljiv pojam, razvidno je bilo i na prošleme europskom rukometnom prvenstvu tijekom kojega se slovenski izbornik Veselin Vujović svojim igračima obraćao na crnogorskome, a makedonski je izbornik Ivica Obrvan svoje igrače sokolio na hrvatskome jeziku. Napominjem kako se većina slovenskih i makedonskih igrača obrazovala u samostalnim državama te u školama nisu učili ni hrvatski ni srpski jezik.

Strukturni kriterij

Idući je kriterij po kojemu se jezici međusobno razlikuju strukturni. Na dijalektnoj razini razlike ponovno postoje. Velik dio srpskih govora pripada balkanskomu jezičnom savezu (čije su glavne odlike gubitak padeža, postponirani član itd.), kojemu od hrvatskih govora pripadaju tek rubni hrvatski govori na Kosovu i u Rumunjskoj. Nadalje, dio hrvatskih štokavaca i čakavaca dijeli poseban oblik futura II. u pogodbenim rečenicama koji se tvori od glagolskoga pridjeva radnog i infinitiva (npr. *ako budeš ić* ‘ako budeš išao’) te imperativ prošli (*bijaše to učinit* ‘bio si trebao to učiniti’). Na razini standardnih južnoslavenskih jezika na fonološkoj se i naglasnoj razini izdvaja crnogorski jezik, u kojemu postoje glasovi *š* i *ž*, koji se nalaze i u fonološkome sustavu nekih hrvatskih

.....
 Razlike se među govornicima različitih štokavskih govora, dakako, smanjuju u svakodnevnoj komunikaciji stoga što se čak i govornici posve različitih dijalekata ili jezika nastoje jezično približiti kako bi se bolje razumjeli, pa će Bračanin na splitskoj tržnici nastojati prilagoditi fonološki sustav da bi prodao maslinovo ulje i ribu, a Dalmatinac će na zagrebačkome Dolcu izbjegavati riječi kao što su *škartoc* ili *pomidora* kako ga za objed ne bi dočekalo iznenađenje.

štokavskih govora poput konavoskih i zažapskih, a srpski dopušta tvorbu futura I. (*ja ću da pitam* – hrv. *pitat ću*) ili infinitiva (*hoću da idem* – hrv. *hoću ići*) s pomoću veznika *da*.

.....
 Da je, pak, međusobna razumljivost rastezljiv pojam, razvidno je bilo i na prošleme europskom rukometnom prvenstvu tijekom kojega se slovenski izbornik Veselin Vujović svojim igračima obraćao na crnogorskome, a makedonski je izbornik Ivica Obrvan svoje igrače sokolio na hrvatskome jeziku. Napominjem kako se većina slovenskih i makedonskih igrača obrazovala u samostalnim državama te u školama nisu učili ni hrvatski ni srpski jezik.

inventaru). Dok su iskonski govornici (i)jekavskih govora pripadnici svih južnoslavenskih naroda, ekavci su uglavnom Srbi i manjim dijelom Hrvati, a ikavci Hrvati i Bošnjaci. Među staroštokavcima i novoštokavcima također su pripadnici četiriju južnoslavenskih naroda, s tim da se Hrvati i Bošnjaci ponovno izdvajaju po tome što kao dio naglasnoga inventara mogu imati akut. Činjenica da su isključivo govori na štokavskome zapadu ikavski i u naglasnome inventaru mogu imati akut te da je pripadnost balkanskomu jezičnom savezu moguća samo na štokavskome istoku opravdava podjelu štokavskih govora na zapadnoštokavske i istočnoštokavske.

Kriterij identifikacije govornika

Kriterij je koji objašnjava zašto se hrvatski štokavci te od njih nešto dijalektno udaljeniji kajkavci i čakavci smatraju dijelom iste jezične zajednice kriterij identifikacije govornika. Naime, izrazita je većina govornika svih triju hrvatskih narječja tijekom povijesti i danas svoj jezik nazivala hrvatskim. Najstariju je meni poznatu potvrdu za riječ *čakavac* zabilježio Ardelio Della Bella u svojem rječniku *Dizionario italiano, latino, illirico* iz 1728., a potom Joakim Stulli na početku 19. stoljeća. Zanimljivo je da riječi *čakavac* i *čakavski* nije upotrijebio ni jedan jedini hrvatski književnik čakavac do konca 19. stoljeća.

Genetski kriterij

Genetski je, pak, kriterij najteže jednoznačno odrediti jer je hrvatskomu jeziku jedini nedvojbeni predak praslavenski jezik, a o mogućim fazama raspada praslavenskoga postoje različite teorije, koje je nemoguće potvrditi s obzirom na to da praslavenski jezik nije zapisan. Na temelju se genetskoga kriterija, primjerice, razlikuju kajkavski od slovenskih govora, ali i torlački od makedonskih i bugarskih. Dok su rubna područja središnjega južnoslavenskog prostora i u dijalektološkoj literaturi izdvojena, o genetskoj se podjeli samoga štokavskog područja rijetko zbori iako postoje dvije ključne razlike po kojima se svi štokavski govori (i dijakronijski) dijele. To su odraz *jata* – po kojemu se štokavski govori dijele na ikavske, (i)jekavske i ekavske (samo su Hrvati u znatnoj mjeri govornici svih triju tipova navedenih štokavskih govora) – te naglasni sustav – govori se dijele na novoštokavske i staroštokavske (s tim da se oni međusobno razlikuju po naglasnome

Pridjev *kajkavski* po podacima iz Akademijina rječnika prvi je upotrijebio Đuro Daničić, a u Habdelićevu i Belostenčevu rječniku nije naveden. U *Rječniku hrvatskoga kajkavskog književnog jezika* potvrde za pridjev *kajkavski* nalazimo tek u Krležinim djelima. Naravno da je moguće da nisam pregledao sve izvore, no imamo li u vidu da se kajkavska gramatika Ignaca Kristijanovića naziva *Grammatik der Kroatischen Mundart* (1837.), jasno je kako kajkavci i materinsko narječje nazivaju hrvatskim imenom. Na standardnojezičnoj se razini kriterij identifikacije govornika ogleda u odabiru imena službenoga jezika, a povijesno je bio najizraženiji u nastojanju da se iskažu razlike među južnoslavenskim jezicima. O njima su, katkad i vrlo strastveno, pisali i stari pisci hrvatski poput Antuna Kanižlića. Kako bi se čitatelji uvjerali da nastojanje za razlikovanjem nije dolazilo samo s hrvatske strane, valja napomenuti kako je autor prvoga suvremenog teksta o hrvatsko-srpskim razlikama srpski jezikoslovac (po narodnosti inače Crnogorac) Radosav Bošković. Rad je objavljen 1935. pod naslovom *O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnog jezika*. Zanimljivo je i to da je prvi razlikovni rječnik nakon 1945. također napisao srpski jezikoslovac, Vojvođanin Jovan Ćirilov. Njegovo je djelo nosilo naslov *Hrvatsko-srpski rječnik inačica – Srpsko-hrvatski rečnik varijanti* te je objavljeno u dvama izdanjima, 1989. i 1994. Danas je, pak, u Srbiji u uporabi naziv *kroatizam*, koji se ne odnosi samo na posuđenice iz hrvatskoga nego i na novotvorenice ili zamjene stranih riječi koje hrvatski zvuče.

Kriterij je identifikacije moguće nadopuniti tzv. vrijednosnim kriterijem, koji je uspostavio Radoslav Katičić te ga, među ostalim, objašnjava činjenicom da se književnici od Istre do Boke kotorske te od Međimurja do Srijema i Bačke (bez obzira na to kojim narječjem govore) nazivaju i smatraju hrvatskima te tvrdnjom da su samo Hrvati štokavci jer su samo Hrvati među Južnim Slavenima govornici kajkavskih i čakavskih govora te je samo osnovica hrvatskoga jezika tronarječna. Naime, po odrazu bismo upitno-odnosne zamjenice štokavcima mogli nazivati i Makedonce i Bugare, pa i Ruse, a Slovence kajkavcima.

Zaključak

U raščlambi pojedinih kriterija razlikovanja jezika jezikoslovci su uglavnom suglasni u tome da je kriterij međusobne razumljivosti najproblematičniji jer se katkad govornici različitih jezika (poput hrvatskoga i srpskoga, ali i mnogih drugih slavenskih jezika) razumiju, a govornici istoga jezika (primjerice, arapskoga i kineskoga) ne razumiju. Na to da je na političkoj razini najprimjenjivija definicija kako je jezik dijalekt koji ima vojsku i mornaricu, upućuje primjer francuskoga *Edikta o narječjima*, kojim je u Francuskoj nekoć bila zabranjena uporaba francuskih „narječja” koja, jer poredbene jezikoslovce očito nitko ništa nije pitao, pripadaju različitim jezičnim skupinama (provansalski je zaseban romanski, a bretonski keltski jezik). Stvaranje su i uporaba naziva *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski jezik* također bili plodom izvanjezičnih okolnosti, odnosno jezične politike u Habsburškoj Monarhiji i Jugoslaviji te je ustrajanje na narodnim imenima svih južnoslavenskih jezika (jer većina suvremenih definicija jezika uključuje i mišljenje

samih govornika) zapravo prilog depolitizaciji pitanja kojim se politiziralo s različitih stajališta gotovo dva stoljeća. Uostalom, stanje je slično onomu na južnoslavenskome prostoru moguće pronaći i drugdje u slavenskome (primjerice, donedavno se

.....
 Uzmemo li, dakle, u obzir hrvatski jezik kao ukupnost svih njegovih govora, narječja i standardnojezičnih oblika, on se od ostalih središnjih južnoslavenskih jezika izdvaja i time što je najraznolikiji, tj. što je jedini tronarječan. Na tronarječnoj je, pak, osnovici nastao i hrvatski standardni jezik, koji se od ostalih južnoslavenskih jezika razlikuje ponajprije oblikovanjem vlastita nazivlja i izborom tipa nadgradnje.

makedonski smatrao bugarskim dijalektom, ali se u suvremenim podjelama ne navodi bugarsko-makedonski jezik; usp. https://en.wikipedia.org/wiki/Slavic_languages), ali i germanskome svijetu (primjerice, u Skandinaviji, u kojoj je danski jezik jako utjecao na oblikovanje jednoga od norveških standardnih jezika), no dvočlani se nazivi za bilo koji drugi europski jezik gotovo nikad ne rabe te ustrajanje na dvočlanome nazivu *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski* možemo objasniti tek prežitkom negdašnjih političkih odnosa. Taj je naziv, uostalom, nekorektan prema govornicima ostalih dvaju središnjih južnoslavenskih jezika – bošnjačkoga i crnogorskoga. Uzmemo li, dakle, u obzir hrvatski jezik kao ukupnost svih njegovih govora, narječja i standardnojezičnih oblika, on se od ostalih središnjih južnoslavenskih jezika izdvaja i time što je najraznolikiji, tj. što je jedini tronarječan. Na tronarječnoj je, pak, osnovici nastao i hrvatski standardni jezik, koji se od ostalih južnoslavenskih jezika razlikuje ponajprije

oblikovanjem vlastita nazivlja i izborom tipa nadgradnje. Hrvatski je jezik zaseban i stoga što ga zasebnim jezikom smatraju njegovi govornici, a strukturne razlike, koliko god bile male (kad su male), u odnosu na druge južnoslavenske jezike nitko ne može zanijekati kao što nitko ne može zanijekati činjenicu da se s većinom pripadnika ostalih južnoslavenskih naroda (ne samo štokavaca) veoma dobro razumijemo (poglavito ako ne pišemo stručni ili znanstveni tekst te ne govorimo kojim „egzotičnijim” mjesnim govorom). Međusobno je razumijevanje naša velika prednost, a poštivanje međusobnih razlika temelj dobrosusjedskih odnosa.